

УДК 811.112

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-341X-2019-2.09>**О. П. Ковальчук**асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПОНІМІЧНИХ СПОЛУК У СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Основним завданням дослідження є систематизація епонімів сучасної англійської та української мов на основі структурного й семантичного аналізів для вивчення актуалізації досліджуваних одиниць у структурно-словотвірній площині та зіставлення продуктивних словотвірних моделей. Словотворення визначається як процес і результат утворення нових слів чи словосполучень за допомогою характерних для мови формальних способів семантичної інтерпретації та уточнення вихідних одиниць, що приводить до поєднання декількох основ або лексем. Представлення фрагментів навколишнього світу засобами мови є номінативною функцією словотворення, його когнітивною властивістю. Словотворення уможливає поповнення мови лексичними й синтаксичними засобами для забезпечення її розвитку. У результаті порівняння структурних способів словотворення епонімичних одиниць сучасних англійської та української мов було виокремлено ізоморфну рису – продуктивність словоскладання, за якого переважають двокомпонентні складені одиниці. Аноморфні властивості превалюють: успішність синтаксичного словотворення в результаті зрощення компонентів словосполучення в одне слово й телескопії в англійській мові та їх неефективність в українській. Складні епоніми сучасних англійської та української мов використовуються у вигляді поєднання основ іменників або прикметника з іменником. В англійській мові переважають епонімичні словосполучення з комбінаціями «іменник – загальна назва + іменник – власна назва», «іменник – власна назва у загальному/присвійному відмінку + загальний іменник», «іменник – власна назва + прикметник», прийменникові композити. В обох порівнюваних мовах задіяні моделі «іменник у називному відмінку + власна назва», «епонім прикметник + іменник», композити із запозиченими елементами. Можливості української мови відображені в моделях із флективними складниками: «іменник у називному відмінку + іменник – власна назва в родовому відмінку», «похідний від імені/прізвища прикметник + іменник у називному відмінку». Трикомпонентні епонімичні словосполучення української мови мають будову «прикметник + іменник + іменник – власна назва в непрямому відмінку», а в англійській мові вони представлені прийменниковими конструкціями.

Ключові слова: словотворення, складні епоніми, складені епоніми, структурна модель, двокомпонентні/трикомпонентні словосполучення.

Постановка проблеми. Питання словотвору та структури мовних одиниць є важливим на теренах вітчизняного й зарубіжного мовознавства, оскільки не втрачає своєї наукової та практичної цінності, про що свідчать численні дослідження в галузі української мови. Так, Ю.А. Зацний [1], А.Е. Левицький, А.В. Шелудько [2], Л.Ф. Омельченко [3], В. Адамс [4], С. Кеммер [5] належать до когорти вчених, які вивчали словотвірні та комбінаторні можливості англійської мови. Словотворення, яке зазвичай аналізується на межі лексикології та граматики, є одним із шляхів поповнення лексичними й синтаксичними засобами мови, при цьому забезпечують її оновлення, збагачення та розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка науковців досліджували епоніми у складі складених термінів і лексичних блендів (наприклад, К.М. Вашист [6], М.С. Зарицький [7], Д.С. Лотте [8]). Формальна структура мовних одиниць перебувала у фокусі уваги А.С. Д'якова, Т.Р. Кияка, З.Б. Куделько, які вивчали однокомпонентні одиниці, що складаються лише з однієї лексеми, та багатокомпонентні, до складу яких входять декілька лексичних одиниць [9, с. 38]. Продуктивність словотвірних моделей та когнітивні механізми їх функціонування досліджено в розвідках О.С. Кубрякової [10], А.Е. Левицького, А.В. Шелудько [2, с. 93], які вважають ефективною ту модель словотворення, за якою

утворюється велика кількість слів. Актуальність теми підтверджується загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення системної організації мови та зумовлюється потребою у визначенні структурних і семантичних особливостей епонімів сучасної англійської й української мов.

Мета статті. Головною метою роботи є систематизація епонімів сучасної англійської та української мов на основі структурного й семантичного аналізів для таксономії досліджуваних одиниць у структурно-словотвірному розрізі та зіставлення продуктивних словотвірних моделей.

Виклад основного матеріалу. Словотворення тлумачиться як процес і результат формування нових слів на основі однокореневих слів чи словосполучень за участю властивих мовам формальних способів семантичного переосмислення й уточнення вихідних одиниць, одним із яких є поєднання декількох основ. Номінативною функцією словотворення є представлення фрагментів навколишнього світу засобами мови – когнітивна властивість, яка активно описується науковцями з виникненням когнітивно-дискурсивної парадигми знання в 1980-х рр. та пов'язується з виокремленням і фіксацією словотвірними засобами певних структур знання про оточення, закріпленням та об'єктивацією концептуальних сутностей. Словотвірна система – це масив лексики, з якого можна виокремити необхідні номінативні одиниці, і водночас база даних, яка надає мовцям схеми поєднання структур знання з певними словотвірними конструкціями словотвірного моделювання [10, с. 393–407].

Класифікація епонімних одиниць за кількістю складників є формальною: вони поділяються на прості, складні та складені [11, с. 4]. Складні й складені епоніми утворені за правилами синтаксичного словотвору, вони відібрані для аналізу з англійських [12; 13] та україномовних [14; 15] лексикографічних джерел методом суцільної вибірки.

Складні епоніми сучасних англійської й української мов подають у вигляді поєднання основ іменників (наприклад, **ампер-секунда**, **ампер-виток**, **амперметр**, **мілівольтметр** тощо) або прикметника з іменником (**Bluebeard** “a man who successively marries and murders several wives”, **Bluestockings** “an intellectual or literary woman”).

Складне слово є найефективнішим способом стислого представлення понятійного

змісту шляхом синтаксичного згорнення. Такі утворення конденсують розгорнуті синтагми, а попередні синтаксичні зв'язки слів, які стали компонентами складного слова, зберігаються в ньому у спрощеному вигляді, створюючи лексичні одиниці певної композитної семантики. Перифраза, яка приписується похідному слову, є одночасно й справжнім джерелом його творення, допомагаючи пояснити особливості його семантики [3, с. 73–74].

Складені епоніми сучасних англійської та української мов поділяються на двокомпонентні та трикомпонентні за кількістю складників.

Виділимо основні структурні моделі складених **двокомпонентних** епонімів:

1) «іменник – загальна назва + іменник – власна назва» в англійській та українських мовах, наприклад: **Beau Brummel** “a dandy, after English dandy and arbiter of British fashion for the first decade and a half of the 19th cent Beau Brummell”, **Uncle Sam** – “a personification of the federal government or citizens of the US”, **принцип Паулі**, **абетка Морзе** тощо;

2) «іменник – загальна назва в називному відмінку + іменник – власна назва в родовому відмінку» в українській мові, наприклад: **закон Ома**, **ефект Доплера**, **сила Архімеда**, **градус Фаренгейта**, **Calamity Jane** “a woman who constantly complains of her troubles or one who brings trouble with her” тощо; серед епонімів цієї конструкції та комбінації «іменник – власна назва + іменник – загальна назва» в обох порівнюваних мовах є одиниці з декількома прізвищевими компонентами, наприклад: **гіпотеза Сепіра-Уорфа**, **ефект Джоуля-Томсона**, **Binet-Simon tests** (такі одиниці фіксують факт про одночасну сумісну або незалежну роботу декількох науковців над певною науковою проблемою);

3) «іменник – власна назва + прикметник» в англійській мові, наприклад: **Wedgwood blue** “a powder-blue colour characteristic of Wedgwood stoneware”;

4) «прикметник + іменник у називному відмінку» в англійській та українській мовах із варіантами «прикметник + іменник – власна назва» в англійській мові (**Big Ben** “the famous bell in the Clock Tower”, **Big Bertha** “the name of the heaviest siege guns ever built”) або «похідний від імені/прізвища прикметник + іменник – загальна назва» в українській мові (**Паулієвий принцип**, **Морзієва абетка** від епонімичних іменників Паулія, Морзе);

5) «іменник – власна назва в загальному відмінку + загальний іменник», що вживаються на позначення:

– назв частин міста: **Throgmorton Street** “the English center of finance and business named for Sir Nicholas Throgmorton (1515–1571)”;

– назв представників флори: **Bartlett pear** “a juicy dessert pear, from the name of Enoch Bartlett (1779–1860), a US merchant”, **Timothy grass** “a plant drug named after American psychologist and drug pioneer”;

– назв зброї: **tommy gun** “a type of sub-machine gun, contraction of Thompson gun, named by its designer after John T. Thompson”, **Winchester rifle** “the Winchester rifle, a part of the Wild West as the Colt, a pistol”;

– назв частин тіла: **Vandyke beard** “a well-trimmed beard of Sir Anthony Van Dycke sported all his adult life”;

– наукових термінів у галузі фізики, математики (**Bessemer process** “the process, which de-carbonizes melted pig iron into steel by means of a blast of air”, **Vernier scale** “a small movable graduated scale on a measuring instrument named after Pierre Vernier (1580–1637), French mathematician”), техніки (**Bunsen burner** “a small adjustable gas burner used in laboratories as a source of heat”), медицини (**Wassermann test** “a diagnostic test for syphilis named after August P. Wassermann (1866–1925), German pathologist”);

6) «іменник – власна назва у присвійному відмінку + іменник – загальна назва», наприклад: **Achilles’ heel** “a weakness or vulnerable point, early 19th century alluding to the vulnerability of Achilles”, **Alzheimer’s disease** “a progressive deterioration of the brain, first described in 1907 by the German neurologist Alois Alzheimer”, **Archimedes’ principle** “a law concerning a body totally or partially immersed in a fluid”, **Bartlett’s Quotations** “a quotation books outstanding since its publication in 1855”;

7) прикметникові композити: **Alice in Wonderland, according to Hoyle**;

8) композити в обох мовах із запозиченими елементами, наприклад: **chicken à la king** “cooked breast of chicken in a cream sauce with mushrooms and peppers named after E. Clark King, proprietor of a New York hotel”, **гальванокліше**.

Трикомпонентні епонімічні словосполучення англійської та української мов мають таку будову:

а) «прикметник + іменник + іменник – власна назва в непрямому відмінку» в українській мові (наприклад, **квантова механіка Гайзенберга**,

класичний оператор Гамільтона тощо), які в англійській мові передаватимуться прийменниковими конструкціями, наприклад: **Quantum mechanics of Heisenberg, the classic operator of Hamilton**;

б) «іменник + іменник у непрямому відмінку + іменник – власна назва» в українській мові, наприклад: **рівняння стану Бертло**, а в англійській мові – **equation of the state of Berthelot** тощо.

Словосполуки, які виражають цілісні поняття, більш стійкі за семантичною організацією порівняно з вільними словосполученнями, оскільки їх характерною властивістю є те, що один із компонентів може бути заміщеним не будь-якою лексичною одиницею, а лише представником певної семантичної групи [16, с. 44].

Висновки і пропозиції. Словотворення є одним з інгерентних шляхів поповнення лексичними й синтаксичними засобами мови для її збагачення та розвитку. У результаті порівняння структурних способів словотворення епонімічних одиниць сучасних англійської та української мов виявлено ізоморфну рису – продуктивність словоскладання, за якого переважають двокомпонентні складені одиниці, а також аломорфні властивості – успішність синтаксичного словотворення в результаті зрощення компонентів словосполучення в одне слово й телескопії в англійській мові та їх непродуктивність в українській. Складні епоніми сучасних англійської та української мов функціонують у вигляді поєднання основ іменників або прикметника з іменником. В англійській мові численними є епонімічні словосполучення з комбінаціями «іменник – загальна назва + іменник – власна назва», «іменник – власна назва в загальному/присвійному відмінку + загальний іменник», «іменник – власна назва + прикметник», а також прийменникові композити. В обох порівнюваних мовах залучаються моделі «іменник у називному відмінку + іменник – власна назва», «епонім прикметник + іменник», композити із запозиченими елементами. Ресурси української мови пропонують моделі із флективними компонентами: «іменник у називному відмінку + іменник – власна назва в родовому відмінку», «похідний від імені/прізвища прикметник + іменник у називному відмінку». Трикомпонентні епонімічні словосполучення української мови мають будову «прикметник + іменник + іменник – власна назва в непрямому відмінку», а в англійській мові вони представлені прийменниковими конструкціями.

Список використаної літератури:

1. Зацний Ю.А. Про деякі тенденції в словотвірних процесах сучасної англійської мови. *Нова філологія*. 2014. № 64. С. 162–170.
2. Левицький А.Е., Шелудько А.В. Функціональний аспект неактивних типів словотворення: українсько-англійські та англо-українські паралелі. *Філологічні трактати*. 2009. Т. 1. № 3–4. С. 92–98.
3. Омельченко Л.Ф. Трансформаційний аналіз англійських структурно-складних лексем. *Філологічні трактати*. 2012. Т. 4. № 1. С. 73–80.
4. Adams V. *Complex Words in English*. London ; New York : Routledge, 2001. 184 p.
5. Kemmer S. Schemas and lexical blends. *Motivation in Language. Studies in honor of Günter Radden*. Amsterdam ; Philadelphia : Benjamins, 2003. P. 69–97.
6. Вашист К.М. Таксономія лексичних блендів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки»*. 2017. Вип. 2(86). С. 40–45.
7. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства. Київ : ІВЦ Вид-во «Політехніка» ; ТОВ Фірма «Періодика», 2004. 124 с.
8. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва : Наука, 1982. 149 с.
9. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : ВД «КМ Academia», 2000. 218 с.
10. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
11. Кияк Т.Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 3–5.
12. A New Dictionary of Eponyms / ed. by M.S. Freeman. URL: <http://www.oxfordreference.com/abstract/10.1093/acref/9780195093544.001.0001/acref-9780195093544-e-273?rsk=53VfpJ&result=275>.
13. English Oxford Living Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com>.
14. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2003. 657 с.
15. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. URL: <http://sum.in.ua>.
16. Микульчик Р.Б. Прізвищеві та відпрізвищеві терміни в мові української фізичної термінової системи: особливості структури та функціонування : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2016. 258 с.

Kovalchuk O. Structural features of complex and compound eponyms in modern English and Ukrainian languages

The main purpose of the research is to systematize the eponyms of modern English and Ukrainian languages on the basis of structural and semantic analysis for the taxonomy of the studied units in the structural and word-building aspect and the comparison of productive word-building models. Word-formation is interpreted as a process and the result of the formation of new words based on common root words or phrases by means of formal methods of semantic interpretation of the original units and combination of several stems. The nominative function of word-formation is the representation of the surrounding world fragments by language means thus creating their cognitive property. Word formation is one of the internal ways to increase the number of lexical and syntactic language means for language development. As the result of the comparison of the structural models of word formation of eponymous units in modern English and Ukrainian languages, an isomorphic feature has been found out – the productivity of word-building, in which two-component units dominate. The allomorphic properties are as follows: the effectiveness of syntactic word-formation as a result of fusion of word-combining components in one word and telescoping in English and its inefficiency in Ukrainian. Complex eponyms of modern English and Ukrainian languages function in the form of a combination of nouns stems or adjectives with nouns. In English, numerous are eponymic phrases with combinations of “noun-common name + noun-proper name”, “noun-proper name in common/possessive case + common noun”, “noun-proper name + adjective”, prepositional composites. In both comparable languages models the following combinations are used: “noun in the nominative case + proper name”, “adjective + noun”, composites with borrowed elements. The resources of the Ukrainian language offer a model with inflectional components: “noun in the nominative case + noun-proper name in the genitive case”, “derivative from the name/surname adjective + noun in the nominative case”. The three-component eponymous phrases of the Ukrainian language have the structure “adjective + noun + noun-proper name in the objective case”, while in English they are represented by prepositional constructions.

Key words: word formation, complex eponyms, compound eponyms, structural model, two-component/three-component word combination.